

Василь Ликов

ВИВЧЕННЯ НАРОДНОПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО: НАУКОВІ ПІДХОДИ

Вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського, в якій проголошена ідея виховання вільної людини, для сучасної педагогіки є цілющим джерелом. Пависький вчитель, проектуючи формування гуманізму, патріотизму, виховував школярів на засадах народної мудрості й моралі, національних й загальнолюдських цінностей. Зараз, в епоху побудови демократичного суспільства, коли проголошені найвищі цінності, – Людина, Гуманізм, Правда, Совість, – ідеї педагога актуальні як у теоретичному, так і в практичному плані.

Сучасна сухомлиністика досліджує творчу систему педагога (М.І. Бондаренко, Т.Д. Кочубей, В.Г. Кузь, І.І. Осадченко, Л.Д. Ткачук), аналізує процес виховання павиських школярів (Л.С. Бондар, Н.О. Василенко, В.О. Кравцов), проблеми моральності й соціалізації особистості (А.С. Бик, Г.В. Калмиков, А.А. Семез), дидактичні проблеми (М.Я. Антоненко, Н.В. Безлюдна, В.А. Василенко, М.М. Дубінка), творче впровадження ідей педагога (В.Ф. Деркач, Р.М. Гришина, Н.А. Калініченко). Народознавчі аспекти теорії та практики пависького вченого досліджували А.С. Бик, Л.П. Петрук, І.Г. Ткаченко, підкресливши наявність дитячої міфології, народної деонтології та традицій народного виховання.

Зарубіжна сухомлиністика презентована такими іменами: Ш.О. Амонашвілі, Г.Н. Волков, С.Д. Глейзер, М.І. Мухін (Росія), які обґрунтували методологію спадщини вченого; М. Библюк (Польща), С. Лашин (Польща), Х. Франгос (Греція), Лі Цзихуа (Китай) дослідили становлення педагогічної системи; І.І. Буєва (Росія), Л. Мілков (Болгарія), Ван Ігао, Бі Шуджі, Сяо Су (Китай) – проголошення В.О. Сухомлинським гуманістичних ідей та демократичних стосунків.

Сучасне педагогічне дослідження немислиме без методологічних основ, тобто «способів пізнання, системи найбільш загальних принципів, положень і методів, що становлять основу для певної науки» [8, 137].

Учені А.М. Алексюк, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, В.Г. Кремень, В.Г. Кузь у своїх дослідженнях розглядають положення теорії наукового пізнання, поєднання її з практикою, діалектичне розуміння педагогічного процесу. Учені-психологи та педагоги І.Д. Бех, О.В. Киричук, О.Г. Мороз, П.А. М'ясоїд обґрунтовують психолого-педагогічні

проблеми навчання та виховання особистості. Дослідники історії педагогіки В.Ф. Володько, Н.М. Гупан, Н.П. Дічек, І.В. Зайченко, О.С. Мельничук, О.І. Пошетун, Ю.Д. Руденко, О.В. Сухомлинська, Є.І. Сявавко, Г.Г. Філіпчук, М.Д. Ярмаченко визначили принципи та підходи до аналізу педагогічних явищ, виходячи з еволюції. Учені А.М. Бойко, В.І. Бондар, В.Г. Бутенко, С.У. Гончаренко, В.М. Мадзігон, В.В. Радул, О.Я. Савченко аналізують педагогічні проблеми у зв'язку з епохою, соціумом, культурою нації, світоглядом, мораллю та загальнолюдськими цінностями.

Метою статті є аналіз наукових підходів у дослідженні народно-педагогічної концепції В.О. Сухомлинського, а завданням – характеристика гуманістичної системи вченого, яка діалектично поєднала наукову педагогіку з народною.

Сучасна наука спирається на різноманітні підходи до аналізу педагогічних ідей та педагогічної думки. Ознаками підходів є такі дієві принципи:

1. Адекватність епосі, тобто історизм, де педагогічні факти (ідеї, явища) співвідносяться та відповідають соціально-історичному періоду.
2. Відтворення явищ (ідей) у тісному зв'язку з національною культурою, без чого немислимий науковий аналіз проблеми.
3. Достовірність, тобто чіткість та правдивість уявлень, ідей, фактів.
4. Змістовність або обґрунтування закономірностей, чіткий та повний опис невидимих (синергетичних) зв'язків.
5. Науковість – логічне поєднання складових елементів явища, їхній аналіз та обґрунтування, відповідність архівним матеріалам.
6. Цілісність, де явище розглядається як цілісна система, об'єднана складовими частинами.
7. Народність, тобто єдність загальнолюдського й національного, де національна спрямованість розкривається в повазі до рідної мови, культури, обрядово-звичаєвих традицій народу, патріотизмі.
8. Багатогранність – аспектність єдиної системи, що характеризується різноманітністю і доповнює цю систему.

Досліджуючи спадщину В.О. Сухомлинського, науковець, передусім, повинен аналізувати її з погляду історії та культури нації; використовуючи історико-педагогічний підхід, –

аналізувати педагогічні явища в історичній послідовності (початок діяльності педагога, зародження системи, її розвиток та становлення).

Слід зазначити, що в теорії та практиці павлівського вченого адекватно розкрилася епоха (тоталітарна), зародження гуманістичної педагогіки, поєднання наукової та народної педагогіки, зміст загальнолюдських і національних цінностей, духовність народу, що є ознаками *історико-культурологічного, культурологічного та цілісного підходів*.

Аналізуючи педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського та розвиток його педагогічних ідей як «складної, комплексної та багатогранної проблеми наукового знання» [9, 31], слід, за порадою О.В. Сухомлинської, аналізувати зміст науково-дослідного поля, основну ідею, рушійну силу (початок зародження, процес, протиріччя, результат).

Використовуючи *історико-педагогічний підхід*, ми виокремили новаторські ідеї В.О. Сухомлинського, які перебували в протистоянні із загальноприйнятими (навчання без двійок, виховання без покарань, навчання в школі під блакитним небом, педагогізація народних свят та обрядів). Павлівський учитель навчання дітей поєднав з українським культурним простором (*культурологічний підхід*).

Глибоке поєднання вченим наукової педагогіки (як навчати та виховувати дітей) з ідеями народного виховання (народним дитинознавством, деонтологією, дидактикою, козацькою педагогікою та родинним вихованням) привело до створення системи із складовими компонентами (*системний підхід*), які об'єдналися в єдине ціле – гуманістичну, демократичну педагогіку з активним використанням ідей народної педагогіки (народної мудрості, народної моралі, національних та загальнолюдських цінностей).

Ознакою цілісності педагогічної системи В.О. Сухомлинського є відображення конкретно-історичних умов, утілення національних традицій, відповідність потребам розвитку освіти та культури народу. Створення педагогом світоглядних вимірів системи цінностей (як виховати справжню людину), нового мислення громадянина, нової наукової теорії (формування гуманіста, патріота) – це не що інше, як *системно-ціннісний підхід*.

Зазначимо, що педагогічна система вченого характеризується діалектичністю (розвитком ідей), гносеологічністю (пошуком істини у вихованні дітей, погляду на дитину, школу, світоглядних вартостей), парадигмальністю (модель гуманістичного виховання є визнаною моделлю сьогодення).

Змістовність спадщини В.О. Сухомлинського та її творча екстраполяція у виховне поле

сьогодення характеризуються тим, що в ній діалектично поєдналися такі чинники:

- знання, які є основою формування інтелекту та менталітету;
- культура як результат досвіду народу;
- народний педагогічний досвід;
- гуманізм, що лежить в основі діяльності людини та її творчо-перетворювальної складової [2, 14];

– інформаційно-культурне середовище. Спадщина В.О. Сухомлинського, який сповідував радянську ідеологію і в основі якої лежав марксизм-ленінізм, має яскраво виражене гуманістичне спрямування з демократизмом, народністю, зв'язком наукової педагогіки з народною, бо в центрі виховання вчений ставив Людину, конкретну, персоніфіковану, яка поліпшувала б свою сутність, удосконалювала б своє ество, незважаючи на будь-які соціальні умови.

Павлівський педагог жив і творив в епоху тоталітарного режиму, де людина була під тиском комуністичної ідеології і виховання якої здійснювалося тільки на основі *класового підходу*, тобто тако-го, при якому цінувалися ідеї марксизму.

Заради справедливості (а справжня наука повинна бути чесною і справедливою), слід наголосити, що В.О. Сухомлинський цінував, розвивав і втілював у шкільне виховання ідеї народної педагогіки. Характеризуючи його педагогічну концепцію всебічного гармонійного розвитку особистості при цілковитій відсутності фальсифікації, відзначимо, що в основі теорії виховання та навчання видатного педагога лежали: комуністична ідейність (він щиро вірив їй) та класовий підхід. Тому не тільки назва його наукових праць, але й зміст були підпорядковані ідеям партійно-класової ідеології.

Називаючи виховання комуністичним, учений проголошував:

- не авторитарну педагогіку, а демократичну;
- не відірваність школи від життя, а тісну взаємодію, педагогізацію стосунків сім'ї та школи, виробництва, впровадження народних традицій, звичаїв, свят та обрядів у навчально-виховний процес (наприклад, Свято врожаю, Свято винограду, Свято птахів);
- не догматично-схоластичне навчання, а свідоме й творче учіння дітей серед природи (Школа радості);
- не нівелювання дитячим колективом з муштрою («Роби, як всі»), а співдружність, повагу та усвідомлення кожним завдань дитячого осередку;
- не девальвацію потреб та інтересів дитини, а глибоке, внутрішнє якісне вдосконалення індивіда на основі гуманізму, вмілого керівництва розвитком школяра, різнобічної дитячої

діяльності, демократизації стосунків, тісного зв'язку розвитку дітей з природним мезосередовищем (довкіллям, родиною, культурою нації).

Живучи в Україні, працюючи в українській школі в українському селищі, В.О. Сухомлинський, сповідуючи загальнолюдські цінності, накреслив напрямки, методи та засоби народної педагогіки.

Починаючи з 1958 року, коли був прийнятий Закон про зв'язок школи із життям (а архівні матеріали свідчать, що павлівський педагог задовго до цього займався трудовим вихованням) [13], у суспільстві почалася часткова демократизація. Педагог, виступаючи проти авторитаризму, догматизму та схоластики, всупереч партійно-класовій ідеології уміло, обережно й творчо проповідував основні ідеї своєї концепції виховання всебічно розвиненої гармонійної особистості:

- любов і повагу до кожної дитини, дбайливе та батьківське ставлення до неї як до майбутнього народу [7, 85];

- розвиток творчих сил особистості в умовах колективної співдружності на основі морально-етичних, естетичних і трудових цінностей народу;

- утвердження у вихованні та навчанні дітей принципів демократизму, гуманізму, природовідповідності як засад комуністичного виховання;

- боротьба проти утисків щодо навчання дітей рідною мовою;

- проголошення культу рідного слова;

- обґрунтування конкретних напрямків, методів та засобів залучення дітей до вартостей, які віддзеркалюють народну ідеологію і ґрунтуються на культурно-національній основі;

- плідне поєднання ідей наукової та народної педагогіки (родинного виховання, народної мудрості та моралі, народного дитинознавства, народної виховної практики) [7, 89-91];

- доповнення до навчально-виховного процесу школи національного компонента (символів, народної творчості, рідної мови, природи).

Аналіз наукових праць педагога, архівних матеріалів [11-13], освітньо-виховної діяльності свідчить про використання ним *антропологічного підходу*, а саме:

- вивчав людину, її сутність, ество, природу в різноманітних виявах;

- аналізував духовний і тілесний феномени людини;

- шукав та досліджував біологічну, соціальну та персоніфіковану сутність людини;

- спостерігав за енергетичними (розумовими, емоційними та вольовими виявами індивіда в діяльності (праці, пізнанні, спілкуванні, грі), пов'язаними з народним побутом, рідним словом, родиною, школою, природою, довкіллям;

- залучав дітей та батьків до культури й духовності народу;

- обґрунтував роль батьківської педагогіки, в якій батьки є творцями педагогічного досвіду народу, культури людських стосунків, мудрості [10, 19-23].

Дослідивши народнопедагогічну систему В.О. Сухомлинського, слід зазначити, що підхід, сутність якого розкривається в способі життєдіяльності та спільній діяльності, а основним засобом є вплив на дитину особистістю вчителя і, за твердження І.Д. Беха, є «методом співбуття вчителя і дитини» [1, 7] – це *особистісно зорієнтований*, який активно використовував павлівський педагог (заперечував директивну педагогіку, дбав про підготовку вчителя як особистості, формував почуття дітей у гармонії з розумом, на особистість школяра дивився як на носія само-свідомості).

Духовний наставник учнів та батьків, учений, ідеї якого випереджали свій час, реалізував на практиці особистісно зорієнтований підхід, а саме:

- сформував ідеал учителя-наставника в працях «Сто порад учителіві», «Етюди про комуністичне виховання», «Народний учитель»;

- обґрунтував культу Батьківщини, родини (з владою батька та культом матері), рідного слова, праці, краси, природи, народних традицій виховання;

- навчально-виховну діяльність школи зорієнтував на особистість учня, на активне застосування системи народної педагогіки [7];

- засобами природи, фольклору, живого слова прилаштував методику викладання до можливостей дітей;

- уміло вів школярів за собою, не перекладаючи на їхні плечі найважчу роботу;

- давав дітям можливість вибору, дбаючи про їхню свободу, волевиявлення, мотиви, нахили, здібності, удосконалюючи їхній рівень розвитку.

Таким чином, ми дійшли висновків:

1. Народнопедагогічна система павлівського вченого – це втілення народного досвіду, традицій виховання, народного календаря в практику роботи загальноосвітньої школи, де діалектично поєдналися народне дитинознавство, дидактика, деонтологія, родинне виховання та народна виховна практика.

2. Ефективність системи навчання та виховання, запропонованої В.О. Сухомлинським, у тому, що педагог, використовуючи досвід народного виховання, збагатив наукову педагогіку, бо розвинув та гармонійно поєднав ідею дбайливого ставлення до дитини, реалізував принципи народного виховання, запровадив у школі народні методи впливу на дітей (повчання, наста-

нови, напучування, мораль), увів у практику роботи школи уроки народної моралі (уроки доброти, совісті, праці, милосердя, правди, гуманізму), залучав дітей до наслідування національних та загальнолюдських цінностей.

3. Дослідження народнопедагогічної системи павлівського вченого немислиме без таких критеріїв:

- історизму розвитку національної педагогіки;
- зв'язку народнопедагогічних ідей ученого з культурою та духовністю народу;
- виявлення нових ідей педагога та створення системи цінностей;
- світоглядні виміри народних цінностей;
- створення народного інформаційно-культурного середовища;
- вивчення дитини як біосоціального феномена;
- родина як віддзеркалення ідей народної педагогіки.

4. Ефективність дослідження народнопедагогічної системи В.О. Сухомлинського залежить від застосування наукових підходів, а саме:

- *історико-педагогічного*, при якому аналізується система в історичній послідовності;
- *системного*, який об'єднує складові (народне дитинознавство, деонтологію, дидактику, родинну педагогіку), а також розвинені педагогом ідеї народної мудрості, моралі, національних та загальнолюдських цінностей;
- *цілісного*, де аналізується й епоха, і педагогічна система, і зміст нових ідей;
- *особистісно зорієнтованого*, засобом якого обґрунтована орієнтація на особистість школяра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Наукові принципи особистісно зорієнтованого виховання школярів. – К., 1999. – 200 с.
2. Бойко А.М. Педагогічний потенціал націо-

нально-культурних традицій // Рідна школа. – 1999. – № 10. – С. 10-15.

3. Єрмоленко О.Д. Системний підхід до формування національних і загальнолюдських цінностей в українській етнопедагогіці: Дис. к.пед.н.: 13.00.01 / Черкаський пед. ун-т. – К., 1995. – 176 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Кузь В.Г. Дослідження педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського (за матер. роботи експерлабор. «В.О. Сухомлинський і школа ХХІ ст. // Вісник наук. лабор. – Вип. 2. – Умань. – 2000. – С. 3-13 // ДНПБ імені В. Сухомлинського.
6. Кушнір В.А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект: [Монографія]. – Кіровоград: Видав. центр КДПУ, 2001. – 348 с.
7. Ликов В.Н. Народна мудрість педагогіки В.О. Сухомлинського: [Монографія]. – Кіровоград: Народне слово, 2003. – 212 с.
8. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В. Радула. – К.: «Екс Об», 2004. – 304 с.
9. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Зб. наук. праць Уманського пед. ун-ту: Спец. випуск «До витоків становлення укр. пед. науки» В.Г. Кузь (гол. ред.). – К.: Наук. світ, 2002. – С. 31-40.
10. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – 263 с.
11. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. – К.: Рад. школа, 1966. – 232 с. // ДНПБ імені В. Сухомлинського.
12. Сухомлинський В.О. Праця і моральне виховання – К.: Рад. школа, 1962. – 153 с.
13. Сухомлинський В.О. Трудові традиції / Автограф статті, 1954, липень // ЦДАВО-ВУ України. – Ф. 5097. – Оп. 1. – Спр. 369. – 16 арк.